

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŇ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

ÚSTIRTEGI ORTA ÁSIR KÓSHPELILERINIŇ ARXEOLOGIYALIQ ESTELIKLERI (KURGANLAR)

Aytmanov Aybergen

*Berdaq atındaǵı QMU Tariyx fakulteti
Arxeologiya qánigeligi 3-kurs studenti*

Qaraqalpaq arxeologları tárepinen Ústirtte derlik belgisiz bolǵan áyyemgi kóshpeliler mádeniyatı esteliklerin úyreniw menen baylanıslı máseleler bul region ushın zárúrli áhmiyetke iye boldı. Olardıń úyreniliwi kóshpelilerdiń shóldegi eń aldınǵı bolǵan áyyemgi Shıǵıs civilizaciýalarınıń oraylarınan biri bolǵan áyyemgi Xorezm tariyxın jáne de anıqlaw baqlawǵa járdem beredi. Orta ásirler estelikleriniń kópshiligi 1971-jılǵa shekem tabılǵan, biraq olardı úziliksiz túrde úyreniw, izlew hám jańa obektlerden jańalıqlar ashıw bul esteliklerdiń túpten jańa talqının beriwge múmkinshilik berdi. Aral-Kaspiy aralıǵı yaǵnıy Ústirt platosınıń ekologiyası áyyemde házirgiden parq qılǵan hám adamzat jasaw mánzillerinen biri bolǵan. Bunı bul aymaқтаǵı ustaxanalar, waqtınshalıq toqtap ótiw orınları, áyyemgi qoyımshılıqlar, kurganlar dáliylep beredi.

Kóshpelilerdiń arxeologiyalıq estelikleri arasında belgili orında kurgan tipindegi qurılıslar turadı. Kurganlar arnawlı súyekler kómilgen tóbeshik bolip, Ústirt jaǵdayında olardı tiklewge kóbirek tastan paydalanılǵan. Ustirttegi orta ásir kóshpelileriniń kurganları óz waqtında, yaǵnıy burınǵı dawirlerdiń ózinde-aq tonalǵan, búlingen. Biraq ayrımları burınǵı halında saqlanǵan. Ústirt kurganları orta asirlerde inventarlı (zatlar) hám zatlardı qospay kómiw usılı menen ólilerdi jerlegen. XIV ásirge kelip kurgan ustine topıraqlardı tas úyinlerisiz qurıw dástúri jaǵdayı qalıplese basladı. Orta ásirge tiyisli kurganlar kem tabılǵan. XII-XIV ásirlerge tiyisli kurganlar Akchungul, Berniyaz-3, Berniyaz-1, Jarınqudıq-5-14, Kazgan-2-4-5-6, Kalalık-2 orınlarında anıqlanıp izertlendi.

Aral-Kaspiy aralıǵındaǵı kóshpeliler kurganların úyreniwde Vadim Nikolayevich Yagodinniń ornı sezilerli. Kurganlardaǵı jerlew usılların anıqlawda tiplerge (túrlerge) bóliwde German Alekseevich Fedrov-Davıdovtıń usılınan paydalanılǵan[Fedorov-Davıdov:31.].

Sarıqamıs boyındaǵı estelikler. Tóbeshikler, kurganlar (Tuzgir, Tarımkaya, Yassıǵır, Shaxsánem, Tumek, Kichidjik, h.t.b.) Sarıqamıs deltasınıń boylarında kóplep jaylasqan. Bul esteliklerdi úyreniw XX ásir 60-jıllarında SSSR Ilimler Akademiyası hám Túrkménistan Ilimler Akademiyası arxeologiyalıq ekspediciýalarında úyrenile baslaǵan. [V.N.Yagodin: 57-58.]

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŇ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMIY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

Aral-Kaspiy aralıǵındaǵı jaqsı izertlengen kurganlardan Duana tumsıǵındaǵı kurganlardı atap ótsek boladı. Bul kurganlar IX-X ásirler, erterekte VII-VIII ásir Jetiasar mádeniyatına tán bolǵan keramikalıq materiallar menen ushırasadı. Bular V.N.Yagodinniń 1975-jılǵı arxeologiyalıq ekspediciyası jumısları waqtında izertlendi. Bul jerdegi kurganlar sol burınǵı zamanda-aq tonalǵan, olardıń orınları kishkene oyıq tárizli orlar arqalı bilinedi.[V.N.Yagodin: 86-94]. Duana qábiristanı arqada Duana tumsıǵı, qublada belgisiz tumsıq arasındaǵı keńligi 2 km ge shekem, uzınlıǵı 4 km den aslam aymaqtaǵı kurganlardan turadı. Qábiristanniń quramındaǵı kurganlar topografiyalıq belgisi boyınsha 10 gruppaga bólip izertlengen. Barlıq qurılıslar domalaq yaki tuwrımúyeshli taslı qurılıslar bolıp, islew berilmegenen tas plitlardan quralǵan bolıp tabıladı.

Kurganlarda súyekler menen birgelikte óz dáwiriniń xojalıq buyımları- hár qıylı tas buyımları, keramika buyımları, qural-jaraq, qımbat bahalı taslar, taǵınshaqlar, hátteki ayrim jaǵdaylarda atlar da qosıp kómilgen. Bular sol dáwir kóshpelileriniń etnografiyasın, turmıs tárizin úyreniw ushın belgi boladı desek aljaspaymız. Atap aytqanda, tabılǵan keramika buyımların texnologiyalıq belgisi boyınsha eki túrge ajıratsaq boladı. Birinshisine qoldan islengen, tolıq kúydirilgen ıdıslar, al ekinshisine ganchar járdeminde islenip, qumbızda pisirilgen ıdıslar.

Aral boyı turk tilles xalıqlardıń qalıplesiwinde orta ásirdeń kóshpeli qáwimleri – alan, oǵuz, pesheneg, qıpsdaq qáwimlerinińde úlken tási bolǵan. Olardıń estelikleri Aral boyları menen álbette Sırdarya basseyninde izertlengen. S.P.Tolstov bassılıǵındaǵı Xorezm arxeologiyalıq ekspeditsiyası sak-massaget qáwimleri estelikleri menen qatar Sırdarya boyındaǵı orta ásir kóshpelilerine tán bolǵan qorǵan (qorǵan) tóbeshikler, mazar-maqbaralar hátteki qıslaw qalalardı da úyrendi.

Juwmaqlap aytqanda, Kaspiy – Aral, Qubla Aral boylarına Túrkiy xalıqlardıń qonıs basqan dáwiri haqqında tariyx hám arxeologiya iliminde jańa pikirler payda bolmaqta. Ámiwdarya hám Sırdaryanıń tómeni alabına túrkiy qáwimlerdeń kóship keliwi, olardıń eń dáslep eramızdıń II ásirlerinde VI-VIII ásirlerde úlken tolqın bolıp migratsiyada keliwin anıqlawda endigi jańa arxeologiyalıq izertlewler qunlı hám jańa derekler beretuǵını sózsiz.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR

1. Кдырниязов М.-Ш., Искендерова А., Турганов Б. Археологические исследования на городище Пульжай // Археологические исследования в Узбекистане 2004-2005 гг. –Ташкент.2006.-С.127-130.

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HAM TARIYXINIŃ AKTUAL MASELELARI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

2. Турганов Б.К., Алламбергенов С. Роль металлических предметов в изучении средневековых культурно-экономических связей Хорезма // Международный научный журнал «Символ науки». ISSN 2410-700X №5 / 2021. -С.48-54.
3. Ягодин В.Н. Ранние кочевники Центральной Азии. -Нукус 2003 г.
4. Ягодин В.Н. Памятники кочевых племен древности и средневековья- Древняя и средневековая культура Юго-восточного Устюрта. Ташкент-1978.
5. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. -Москва. 1966.